

Deportacie andar Rumunia

Vasile Ionescu

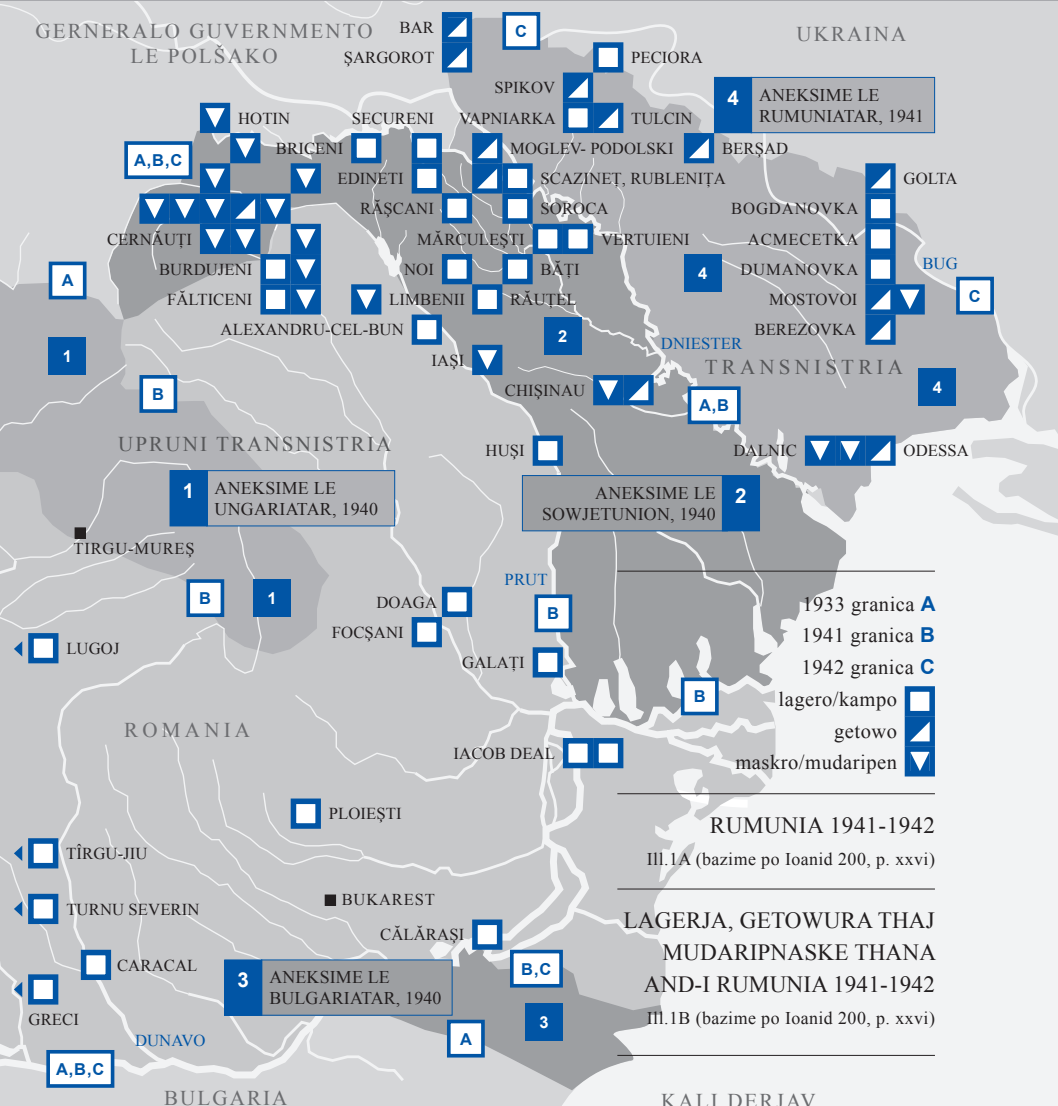
I deportacia le phirutne romengi, july – august 1942 | I deportacia le thanjrde romengi dikhle sar “bikamle”, septembra 1942 | O tratamento le romengo and-i Transnistria | E berša palal o maripen thaj o tratamento le romane deportacijengo and-e kriza vaš e maripnaske krime | O avindipen le nakhlipnasko: pinzaripen le robijako thaj le samudaripnasko (xolokausto) le romengo

► O trajo le romengo na sas lilo samate and-i Rumunia pretele jekh šel berša palal o phaglipen le robijako, and-o 1856. Palal so resle k-o šerutnipen le themesko, and-o 1940, nakhle duj berša thaj i fasčistikano Sastrutni Garda astardili te kerel e bare deportacije. Sar but židovja, e roma sas ingerde paš-i len Dniester, and-i telutni-Upruni Ukraina, i kadja-phendi Transnistria. Von sas deportime othe bi te len penca e maj vitalo butja, thaj nakhavde duj berša and-i bokh, nasvalipen thaj meripen. Numaj pretele dopaš andar e roma deportime ačhile živde palal o trinto-čhon / mars le beršesko 1944, kana i Rumunia astarda te lel peske themutnen andar i Transnistria.

ANGLOALAV

But vrama angla lengo mestjaripen/slobodipen andar i robija, k-o maškar le 19-to šeliberšesko, thaj and-e dešeberšenge anglal o Dujto Lumjako Maripen, e roma na sas lile samate le Rumunikane themestar sar subiekto vaš e publiko politike. And-o nanaipen nijekhe integrativo masurake/akciake, o phaglipen le robijako sas sar o puteripen le xulajengo saven sas len roburja sarsave responsabilitetar karing lenge purane roburja. Kadja, o mestjaripen/slobodipen sas paruvdo ande jekh nevi forma ekonomikane dependencaki, maj phari de sar i anglutni. Rodindoj peske resurse trajoske, jekh bari rog andar e mestjarde/slobodisarde roma sas spidine te (palem)arakhen peske jekh phirutno trajo. Aver, ande save sas jekh baro talazo migraciako, mekle o them thaj gele karing i ratutni Evropa, madikh e represivo akcije le ratutne/okcidentalno themenge.

Ama but roma gele maj dur le trajosa k-e riga/periferije le dizengere thaj le gavenge, ovindoj labjarde butjate, kerindoj penge tradicionalo butja, bikalifikime, traindoj

I deportacia le phirutne romengi, july – august 1942

I deportacia le thanjarde romengi dikhle sar “bikamle”, septembra 1942

O tratamento le romengo and-i Transnistria

55,073 | 16,711
MUNTENIA | 71,784

33,525 | 3,530 | 37,005
TRANSILVANIA

28,430 | 3,764 | 32,194
MOLDOVA

17,907 | 4,332 | 22,239
OLTENIA

15,909 | 2,010 | 17,919
BANAT

12,736 | 782 | 13,518
BASARABIA

7,560 | 448 | 8,008
CRISANA

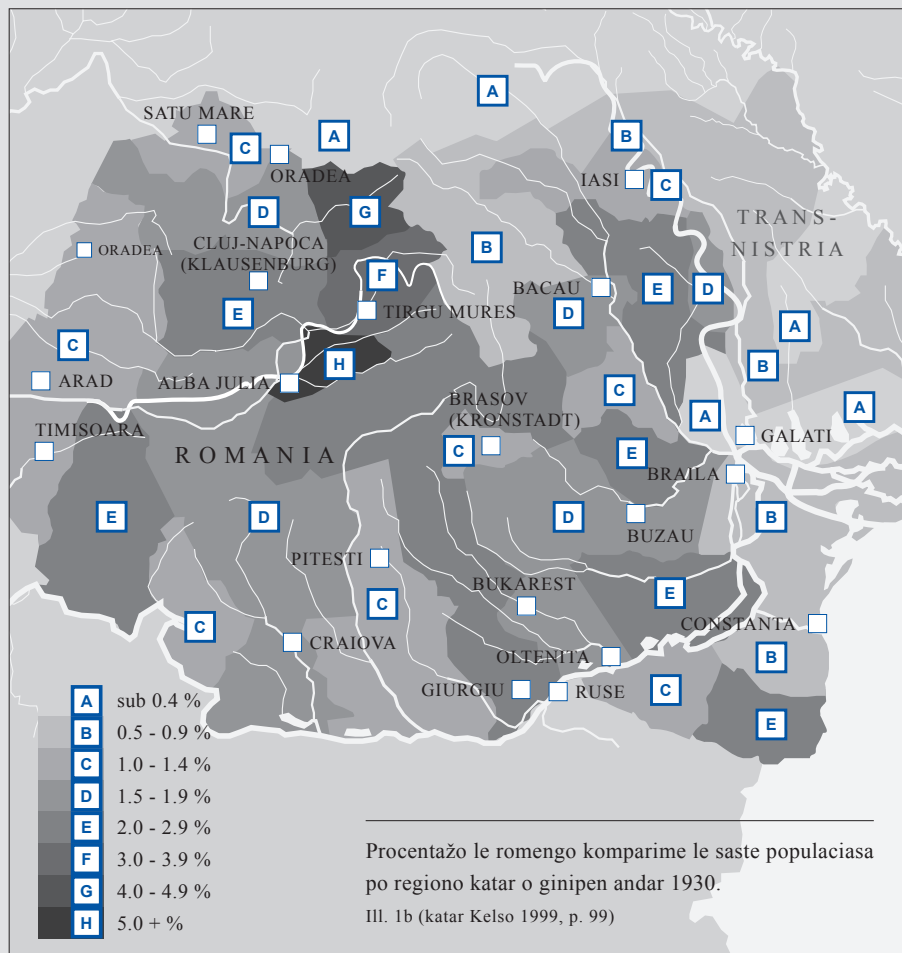
3,228 | 591 | 3,819
DOBROGEA

2,002 | 162 | 2,164
BUCOVINA

GAVIKANO | DIZIKANO

O numero le romengo andar e thana andar dizake vaj gaveske zone k-o ginipen/čenzuso andar 1930 vaš o rumunikano teritorio and-o 1942.

III. 1a (katar Kelso 1999, p. 99)

sar daštinas. Kana, palal odova, e angli-godimata vazdine pes andar o medievalo rasismo mamuj e religikane “deviantura”, e neve phare sentimentura dikhle vi o bi-inkludimos le romengo (“purane rumunura”) and-i kompeticia vaš o akceso k-e developmentske resurse (special and-o kazo le židovjengo, anavjarde “neve rumunura”). Ovindej vazdino p-e baze jekhe etnikane naciake, sar and-aver Divesutne Evropotne thema, o moderno Rumunikano them malavda pes – thaj inke malavel pes – jekhe sindromosa biakceptimasko thaj avričhudipnasko le

“averesko”, dukhavde konsequencia/rezulturenca ande piri istoria.

I situacia resli eksplozivno palal 1940, kana o them reslo and-i sfera le nazistikane politikaki thaj le ideologikane dominaciaki. Palal so resli k-i zor, i Sastrutni Gvarda lia and-o dikhpen i anglunivar te adoptisarel jekh rasialo politika mamuj e roma. O žurnali le legiunjako, “Cuvântul”, dia avri jekh artikolo and-o 18 januara 1941, kaj sikavda i “prioriteta le gypsykane problemaki” pe agenda le guvernoski thaj dia sugestia te kerdjol jekh asavko thamipen/legislacia kaj te

phenel pes ke nanaj legalo o prandesaripen maškar rumunura thaj roma, thaj gradual te korkorjarel/izolisarel e romen ande jekh felo getowosko. Ande sa kodoja dešberšengi perioda e roma resle o targeto le partizanurengo le eugeniake. [III. 3]

Anda kadava konteksto, o rumunikano governo činavda godi (decidisarda) i deportacia le romengi k-i Transnistria. Anglutnes decidisarda pes kaj sa e phirutne roma te oven deportime, bi ekscepciako, thaj palal kodoja te kerdjol gradual i deportacia le thanjarde romengi. [III. 6]

I DEPORTACIA LE PHIRUTNE ROMENGI, JULY – AUGUST 1942

E deportacije astarde te keren pes and-o 1-to juno 1942, le phirutne romenca. Ande kodova dives, e žandarja astardile te kiden len and-e šerutne diza le žudecjenge thaj

palal odova bičhalde len k-i Transnistria. Vorta o marešalo Antonescu dia o ordino vaš i deportacia: “sare nomadiko gypsyurengi andar e kampura sarre themestar”. E roma gele telal vaj vagonjenca thanthanesa, phirindoj kadja varesave kurke. Oficial, i operacia agorisajli k-o 15 august 1942. Kodola roma save sas and-o fronto

vaj mobilime and-o them and-i vrama le deportaciaki, sas dine avri andar i armija, k-o ordino le Generalo Stafosko le Armijako, bičhalde palpale khere thaj kerde te žan pala lenge familie k-i Transnistria. Ži and-i oktobra 1942, 11441 sas deportime and-i Transnistria. (2352 murša, 2375 žuvlja thaj 6714 xurde). [III. 2]

III. 2

Jekh grupo semi-nomadiko romengo and-i Rumunia pe jekh slika/fotografia kerd i anglal i deportacia.

(katar Kelso 1999, p. 102)

“E GYPSYURA TRUBUL TE OVEN STERILIZUIME KHERE”

Marindoj pengi godi p-e ideje le Robertoske Ritter, i intelektualo godi le romane tragediaki and-i nazistikani Germania, e rumunikane “rodjarne” dikhle le romen sar jekh phukni/plaga:

“E nomadiko thaj semi-nomadiko gypsyura trubul te oven internime ande lagerja butjake zorasa. Othe, lenge urjavipnata te oven paruvde, lenge čhora thaj lenge bal čhinde, lenge trupura sterilizuime [...]. E kostura lenge bešipnaske te oven pokinde andar lengi buti. Palal jekh generacia, ame dašti das len rigate. Ande lengo than dašti thas etnikane rumunuren andar i Rumunia vaj avrjal, save te keren e ordinura thaj kreativo buti. E sedentaro gypsyura trubul te oven sterilizuime khere [...] Kadja, e periferije amare gavenge thaj dizenge naj te maj oven but vrama thana pherda nasalipnastar, ama jekh etnikano zido lačo amare naciako.”

III. 3

(Maboldino katar Făcăoaru, Gheorghe (1941) Câteva date în jurul familiei si statului biopolitic, București)

I DEPORTACIA LE THANJRDE ROMENGI DIKHLE SAR “BIKAMLE”, SEPTEMBRA 1942

Kodola selektime anglutnes vaš i deportacia sas roma dikhle sar “khanile thaj bikamle” penge familienca – sastes 12497 žene. E 18941 save ačhile sas deportime maj palal kodoja. And-i vrama kana sas te deportisaren le phirutne romen, e autoritetura inke na kerdesas jekh plano akcijengo dikhindoj e thanjarde romen. Von vaj sas te oven vi von deportime and-i Transnistria, vaj phandle and-e kampurende andral i Rumunia. e autoritetura alosarde i deportacia. Palal o plano anglutno plano, e roma trubula te oven tradine le beresa and-o July, anglunes po Dunavo/Dunarea thaj napalo perdal i Kali Derjav. Kadava plano sas preparime and-e detaliala, ama k-o agos sas dino rigate thaj von sas bičhalde le

trinosa. O Ion Antonescu astarda o ke-ripen le operaciako k-o 1 august 1942. ama i deportacia le thanjarde romengi na kerda pes ži and-o septembra. Andar 12 ži and-o 20 septembra 1942 lab-jarde enja trinurja thaj astardile andar verver diza le themeske. O paruvipen le planosko katar o tradipen po pani k-i tradipen phuvjatar sikavel soske e deportacije na kerde pes ži and-i septembra 1942. Ande kadava čhon, 13176 roma thanjarde sas deportime k-i Transnistria. Sa ande kadaja vrama, e roma sas lile zorasa andar lenge khera bi te meken len te len pesa e maj vitalo thaj trebutne butja thaj na sas mukle ni te bikjinen e butja kheral. Kadja, e šerutne le thanutne žandarmerieng e thaj le policiake ofisurenge kinde butivar e butja le romenge thaj so sas len pokinindoj but tikne love. E khera thaj sarre butja le deportimene romenge sas lile/konfiskime le “Nacionalo Centrostar vaš i Rumunianizacia”

O TRATAMENTO LE ROMENGO AND-I TRANSNISTRIA

E roma sas thode k-i granica vaj and-e gava andar divesutni Transnistria, pašal i len Bug, and-e žudecura Golta, Otčsakov, Berezovska thaj Balta. Nesave roma sas thode ande kherorrende, aver ande khera maj bare. Nesave gava katar o Bug sas sastes evakuime vaš kadaja buti, i ukrainikani populacia ovin-doj thodi and-aver thana and-o maškar le žudecosko. Kadala sas e padja-phende “gypsykane kolonie” and-i Transnistria, kaj sas nesave šela manuša (and-o anglunipen, sas nesave xiljade/mie manušenge). O liipen lenge grastengo thaj vurdonengo, save sas lenge sar “mobilo khera” thaj ažutinal len te živen, dukhavda phares le romen.

Na dia pes le romenge dosta xaben thaj von n-ašti ažutisarenas pes ni pes. E xamaske racije sas stabilime na

O Vasile Ionita sas štarvardeše beršengo kana o policajo avilo te phenel ke trubul te mekel o gav thaj te žal and-i Transnistria:

“Jekhe beršesa anglal, astarde te inkljon and-i presa artikolura kaj avkerenas pala’ kadaja deportacia. Me semas ande jekh birto thaj nesave rumunura ginavenas/čitisarenas jekh žurnali phenindoj: ‘Ašun athe, manuša, phenel ke sare gypsyura si te oven bičhalde and-i Transnistria’. Ame nana patjasas ke si te ovel kadaja. Ame nana ažukerasas te ovas bičhalde othe. Anglal i deportacia, sas perfekto and-o žudeco. Ame akceptisararas amen jekh avres. Samas lile sar surprizatar, bipreparime. E manuša trubulas te reaktivisaren atunči, buten sas len butjake. Sas manuša save protestisarde, nesave inteligento manuša lile, ama bi te ovel vareso athar. Sas jekh kalderari, savo kerelas butja khereske. Mirro dad sikavda man. isi jekh buti kaj sikljojes lan, kaj avel andar i purani vrama. Ame siklilam lan katar e phure. Jekh žandari le gavesko, save pinžaravas les, phendja mange: ‘Si te žas vi tu, sar okolaver, and-i Transnistria’. Me phendem: ‘Soske bičhales man man? Dikh, me dav tut varesave love’. Diom les 1000 lei. Thaj jekh piri xarkumaki kaj kerdemas len. O žandari phenda: ‘Misto, garav tut ži kana nakhela kadaja xoli thaj o nasulipen. Si te ažitisarav tut atunči’. Ama fal pes ke jekhe gypsyos saveski familia sas bičhaldi na čajlilo leske kadaja, thaj phenda man k-e autoritettura. Vov phenda lenge kaj garavavas man, thaj von avile thaj lile man thaj mirre familian k-i Transnistria. O žandari zumavda te ažitil man, sar phendasas. Ame teljardam jekhe vurdonesa thaj grastenca, m’i romni thaj štar xurde. Sas man štar phrala thaj jekh phen, Natalia, save teljarde. I policia thai

e žandarja žanas amenca. Semas bičhaldo than-thanesa and-i Transnistria.

Po drom karin i Transnistria samas marde, [ama] marde cerra le rumunikane žandarjendar. Pe aver rig, kana nakhlam and-i Basarabia, othe kongodi marelas amen. O Antonescu nana kamelas le gypsyuren. Vov sas o korkoro savo na kamelas amen thaj kerelas amenge bilačhes. Kana reslam othe, von prasanas amendar; thaj thode amen k-i buti phari, kerasas buti sar e živutre. Inkerde amen othe duj berša bi te ovas slobodo sokodo dukhavipnastar.

[And-I Transnistria] sare živasas avri, na vi kodola saven sas len vurdona thaj dašti sovenas telal lende. [Sas] jekh than ande jekh felo umalako, savo sas but baro thaj buxlo. Sas jekh puterdi umal. Sas tatipen, anda kodo kaj sas pašmilaj vaj milaj thaj dašti bešasas avri bi te trubul amen učharipen opral o šero. Na-s amen khera te bešas ande lende ande kodi vrama. Saj sas 10000 familie othe. Samas mukle amare šereske. Ama kana avilo o ivend, lile amen othar thaj ingerde amen ande jekh diz bari. Thode amen ande jekh varesavo kher; jekh štala kaj bešlesas e živutre. Šela familiengesas inkerde khetanes le ukrainikane manušenca. Denas amen jekh kotor givengo thaj jekh kolompiri/pičoka po dives. Denas amen 200 grame xabe givengo save sa nasti kresasas khañči, sas tišaj ande leste. Merasas bokhatar.

Sas sako felo gypsyurengo othe. E anglune save sas te oven deportime sas e nomadura

thaj pala’ kodo e semi-nomadura. Ama pala’ kodo sas bičhalde kodola save na denas дума romanes. Amen sas amen jekh trajo maj lokho te kerasa komparacia le nomadiko gypsyurenca, save sas bičhalde avri [avri andar i štala]. Von kerde kherora phuvjake thaj živenas othe. Sas but phares o trajo kadale manušengo, ke von aresle te xan penge grasten, saven kamenas len bare ileša. Ande kodola divesa e grasta sas sfunta, special vaš lende, ke von sas nomadura. Len sas len lunggo bal, thaj vever, but rangjarde/kolorime urjavipnata. Vaš e semi-nomadura sar sam ame, sas maj lokhes te žives desar e nomadura, save sas bilačhes tratime, anda kodo kaj sas dikhle sar diferime.

I deportacia le židovjengi astarda but vrama anglal amende. I majoriteta sas mudarde. Ama anglal von sas alosarde palal lengi buti, kerutne urjavimatenge, pode-matenge, thaj aver. Von sas bičhalde and-i Germania k-i buti. Kodola savi na sas palal e standardura le autoriteturenge sas puškime. E židivja krenas bare grope.xiv-ja, sas thode k-i rig le gropaki thaj puškime le automatjenca. [...]

Kodola save rakhenas/pazisarenas amen puškiserde les sigo. Puškiserde les jekhe automatoso. I umal le khameski-luludjasa sas k-e trjanda metrja amendar. Ama kana kodova manuš nakhlo [i linia] sas puškime. Ame naštisaJam te našas. Ke te našasas, samas astarde thaj mudarde. Te astarenas amen and-o trino, čhudenas amen thaj mudarenas amen.

dikhenas pes; varekana na delas pes lenge khañči le kurkenca. Na delas pes le romenge ni kašta jagake, thaj kadja naštisarenas ni te keren pengo xaben, ni te tatjaren pes. E urjavipnata sas aver bari problema, kaj e roma na sas mukle te len nijekh urjavipen vaj nijekh buti personalo. Le deportimen na sas len ni e maj bazutne butja, sar si e pirja kaj te keren penge xabe. I medikalo asistenca sas pretele bieksistento, na sas len ni draba.

Ži and-o pašmilaj le beršesko 1943, i situacia le deportimenengi sas dramatično andar sarsavi perspektiva. But

mie romenge mule. De fakto, pretele sare andar e meripnata le rumunikane romenge deportime k-i Transnistria sas and-o ivend 1942/1943. Jekh reporto katar i prefektura le distriktoški Landau karing i prefektura le žudecoski Berezovska dikhindoj i epidemia le tifososki ekzantematik, savi pharavdili and-o decembra 1942 and-e romane lagerja, sikavel ke anda kadava tifoso, o numero le romengo thode and-o Landau tiknilo katar 7500k-o 1800-2400. I situacia andar Landau sas jekh eksepcia, ama o numero le meripnatengo sas baro sathanende. [III. 9]

I situacia le romengi maj lačhardili cerra maj palal. Kaj o kidipen ande bare grupurende kerda but phares te del pes butjake thaj te del pes xabe, thaj vi i supervizia, thaj palal i dramatično eksperienca andar o ivend 1942/1943, e autoritettura dizolvisarde e kolonije thaj thode le romen and-e gava and-o pašmilaj thaj and-o milaj le beršesko 1943. Kadja, e roma lile te živnen – pe xarni vaj lunggo vrama – ande but gava andar e zudecura Golta, Balta, Berezovka thaj Otčakov, kaj von krenas buti vaj and-e purane themeske-ferme thaj “kol-

Me kerdem agrikulturalo buti, kidavas o giv, xunavavas i phuv. Maj mišto žavas k-o maripen, ke mirri familia ačholas khere thaj namaj sas man kadaja divesutni traš. Sas mange maj mišto te ovilo korkoro, des-ar mirre familia, savjatar trubulas te dikhav. Našti anavas khanči vaš mirre xurde. Dikhavas len merindoj bokhatar, dikhavas sar nasvaljon. But manuša mule bokhatar. Kana zinzjonas phuvjate, othe merenas bokhatar palal varesavi vrama, thaj ačhonas othe kaj zinzjardile. Na-s amen čimitirja/limorja othe. Kerdjam tikne grope/xivja, cerra phuvjasa. M'o phral mulo bokhatar, meljalimastar, nasvalimastar. Kana proaxosardam les, na-s amen i zor te keras jekh xiv xor/bari, kerdam lan numaj opre. Thodam opre leste cerra phuv thaj učhardam les votanjenca/plantenca.

O del thaj mirri familia [inkerde man živdo]. Miro g:indo sas k-o boldipen, ama miro phral o maj baro sadajekh tromavelas amen. Phenelas amenge ke si musaj te ačhovas živde. Trubulas te teljaras, dašti avavas khere. But manule bokhatar othe. Trin firtarja/sfeturja. Ačhilo jekh sfer-to. Na xaljam amen nikhasa. I bokh sas kadja bari, ke o maj zuralo kerelas trajo pharo le maj slaboske. Sas jekh mari-pen kon te achol živdo. Na žanasas sar te našas. Amaro patjaipen kana dikhlam so phares isi, sas and-o Del. Nijekhvar na gindisararas amen manušende. Na gindisararas ke von dašti aūtisaren amen.”

III. 4

(katar Kelso 1999, pp. 118ff)

“GENERALO, I SITUACIA LE ROMENGI SI KHANILI”

Andar jekh reporto signosardo jekhe inteligento agentstar, savo sikavel i situacia le romengi and-o žudeco Otčakov, 5 decembra 1942:

“Anda I malnutricia, nesave gypsyura – thaj kadaja kerel I majoriteta – xasarde kadja but pravari-pen, ke von resle toko skeleto/kokala. Ande jekh dives – special and-I palutni perioda – deš ži ke desupanž gypsyura mule. Sas pherda žuva. Na kerda pes lenge nijekh medikalo vizita thaj na dine pes lenge draba. Von sas nange [...] thaj na sas len truposke-gada vaj urjavipnata. Isi žuvlja savenge trupura [...] sas nangiarde čačes. Na dia pes lenge nijekh sapuni dekana avile; anda kado na thovde pes ni pes thaj ni o korkoro gad kaj si len.

Generalo, I situacia le romengi si but khanili thaj pretele našti patjas so si. anda kadaja mel, von si sar nište učhala thaj resle sar divio manuša. Kadaja kondicia si andar e bilače kondicije bešipnaske thaj xamasko, thaj vi šilestar. Bokhatar [...] trašavde le ukrainien lenge čorimatenca. Kana sas nesave gypsyura save čorenas [...] avri andar o sado than, athe orso gypsy savo sas pakivalo astardjol te čorel, ke i bokh anel les te kerel kadaja bilažaveski buti.”

III. 5

Jekh ačhilo-živdo andar i deportacia serel:

“Sas, šaj, jekh šel manuša [kidine] and-I mašina bi skaminengi. Bešesas and-o grupo tirre familia. Sas tatipen, sas septembra. Sutjam jekh opral avreste. [Na sas] toaletu. Žasas k-o WC kana ačhavdjolas o trino. K-e feljastre sas sastira thule so si o naj, kaj te našti našel khonik. Kaj sas te žas? E žandarja dine amen manro thaj salamo. O trino ačhavdjolas ande svaki tikni stacia thaj univar bešelak jekh dives. Te mangesas, varekon andar t'i familia dašti žalas [and-i diz] jekh čas te anel xaben. Andjam pan ande butelke kašteske.

Kana varekon nasvaljolas, kadja bešenak. But žuvlja sas khamne/phare and-o trino. Kerdjam lenge than. E gypsykane žuvlja ažitinas orkas te lothjol. Jekh tholas lako punro p-o zenja vrjake, aver čhinelas i pori le burikoski, aver patjarela le xurdorres, aver lelas jekh kotor gadesko, patjarelas i pori thaj čhudelas lan perdal I feljastra.[...]

III. 6

(katar Kelso 1999, p. 110)

xozura”, vaj ande atelierja vaj aver thana kaj von sas tikne lovenca pokinde vaš lengi buti.

E arhive kerde katar e okupa-ciake autoritetura and-i Transnistria vaj katar i administracia nesave komunengi thaj fermengi anen bare detalija palal o tipo butjako kerdo e romendar, inklusiv agrikulturake butja, lačharipen dromengo thaj sastrune-dromengo, čhinipen kaštengo panjenge opral o banko le Bugosko, čhinipen kaštengo andar o veš, thaj butja vaš i armija and-o regiono Nikolaev (p-e avere rig le Bugoski, and-o

Germaniatar-uštavdi rig). Jekhe seriasa masurengi/akcijengi kerde and-o 1943, e autoritetura zumavde te den butjake le deportimenen. Sa kadja, kadale punrengi kerde phenelas pes lenge “organuizimos le butjako”. I buti sas potindi thaj kadja o deportime thaj leski familia dašti žanas maj dur le trajosa.

Varesave andar e deportime resle te adaptisaren pes k-e phare kondicije andar Transnistria. Von arakhe jekh udar and-i ekonomia le gaveski, kerindoj vareso buti thaj kerindoj khereske butja vaš e gavutne, vorta sar kerenas and-e

lengge gava andar Rumunia. Jekh kasavo grupo savo reslo te prezervisarel (te kerel maj dur) peski specifiko buti, thaj kadja daštisalo te kerel peske jekh trajo maj lačho, sas e romane pieptanari (save kerenas kanglja). And-o februara 1944, 1800 roma save živenas and-o žudeco Berezovla gelde penggo trajo kerindoj thaj bikinindoj kanglja.

Ama na sasre deportimenenge dašti delas pes buti. Kadja, lile pes measure k-o nivelo le žudecosko vaj le distriktosko. E verver departamentura le guvernoske le transnistriako – specio

III. 7

O Ion Antonescu thaj o Horia Sima kerindoj I solax palal o keripen le Nacionalo Legionaro Themesko, le generalosa Antonescu šerutno thaj o Sima komandanto le legionaro miškimasko, sar vice premieri, septembra 1940.

(katar Ioanid, p. 194b)

“SI MAN I PAKIV TE REPORTISARAV TUMENGE KE VON SI PERAVDE BOKHATAR. MANGAV PHENEN.”

I situacia na-s sajekh kajgodi. Ande varesave thana, e roma malavenas pes le bokhasa thaj le šilesa palem and-o 1943. I situacia sas but seriozo and-o žudeco Golta. And-o 10 maj 1943, jekh reporto le Zandarmjengi Legiunako Golta karing o Generalo Inspektorato le Žandarmeriako sikavel o mudaripnasko regimo aplikime le židovjenge thaj romenge :

”Si man i pakiv te reportisarav tumenge ke andar e informacije kaj verifikisardem ande saro žudeco, ake so arakhlem: le židovjenge namaj dia pes xaben stare čhonendar. Sa kadja le gypsyurenge thaj prizonierjenge andar o lagero Golta, kaj 40 manusa si phandle. Sa kadala si spidine zorasa k-i buti thaj si peravde bokhatar. Mangav, phenen so si kerimaske.

And-aver reporto, andar 22 novembra 1943, karing i prefektura le žudecoski Golta, o legiono phenel ke e roma internime and-o butjako-lagero Golta (kaj si vi nesave save zumavde te našen andar i Transnistria, ta naštisale) sas te meren bokhatar. Sa kadja, and-o septembra, kadava berš, o Ion Stancu, “majori le gypsyurengo” and-o Kamina Balka and-i Golta, kerda pinžardo o fakto ke na dia pes le romenge dosta xaben:

“Djese ame kerasas buti k-o kolxozo, ama rjate patrulisarasas and-ar o than; delas amen but cerra xabe: 300 grame [varoj] kukuruzjesko, 500 grame kolompirja/pičoke thaj 10 grame lon sako manuseske, khanči aver felo xamasko; na dine amen ulejo 8 čhona.”

III. 8

“SAMAS PERAVDE”

Ion Neagu, savo makhlo o ivend 1942/1943 k-o lagero andar Landau:

“Thode amen ande jekh bari škola duje vaj trine niveljenca. Othe xasas, othe sas I toaleta. Andar svako gypsykani familia mule duj vaj tri [žene]. Na sas vurdona, love, na sas len khanči. Anav mange godjate ke kana numaj jekh ačhilo živdo andar jekh familia jefta manušengi, vov kamelas te merel. Samas peravde. Našti phenav sode gypsyura mule, sode xurde mule, sode daja thaj dada namaj lile sama pe penge xurde nijekhvar. Von zumavenas te inkljon živde. Athe mule miri kumnata, miri phen thaj miro phraloro o maj tikno [tifosostar].”

III. 9 (katar Kelso 1999, p. 116)

o Departamento le Butjako, savo lelas and-o dikhpen le židovjen thaj le romen deportime and-i Transnistria – na sas len sadajekh jekh lačhi relacia butjaki. And-o milaj 1943, and-o žudeco Balta, e roma sas mukisarde andar lenge khera, thode and-e kherorrende/kolibende thaj dia pes lenge phuv te keren buti vaš o xaben. Aver kolonije sas dizolvime thaj e roma sas thode ande ukrainikane gava, kadaja kerindoj len te arakhen maj sigo xamaske thaj te oven labjarde k-i buti. Sas vi propozalura kaj te keren pes romane kolonije agrikulturake, fermenca thaj agrikulturalo ekipamentosa. I žandarmeria mangla le prefektorenge le žudecoske te garantisaren o trajo le romengo. [III. 5]

Sa ande kodoja vrama, e autoritetura butivar kritikisarde o fakto ke e roma zumavde te našen butjatar kana dašti kerenas lan. Pala’ sar sikaven e dokumentura, nesave roma astardile te phiren and-e gava thaj te mangel. Kašte arakhen xamaske, e roma astardile te čoren; sas romane bande/grupura čorenge. Kadala deportime kerde pharipnata le rumunikane autoriteturenge. Sajekh, e roma astardile te našen andar e kolonije katar o Bug. Vaj pojekh, vaj and-o grupo, von rodenas te bolden pes and-i Rumunia sar daštinas. Ama, ačaral, e našle sas astarde thaj andine palpale. E autoritetura andar Transnistria arakhle ke sas imposibilo te

dašti ačhaves kadaja. Sas planifikime maripnata and-e kampa vaš kasave situacije, ama nijekhvar na kerde pes. Numaj k-o peripen andar 1943, kana o eksoduso le romengo barilo zurales thaj o numero kodolengo save našenas thaj sas astarde nakhlo opral 2000, lia pes i masura te kerel pes jekh kasavo lagero and-i Golta, kaj 475 roma sas internime.

I situacia le romengi sas aver katar jekh žudeco avreste, katar jekh distrikto avreste, thaj vi katar jekh ferma avrjate. Voj sas and-e vasta bute faktorjenge, dihk athe vi le rumunikane oficialuren thaj le šeres le administrativno unitetako (žudeco vaj distrikto). E

SPECTORATUL GENERAL AL JANDARMERIEI
Serviciul Jandarmerei
Secția III-a

S I T U A T I E - N U M E R I C A

privitoare la evacuarea țiganilor nomazi și nenomazi în Transnistria.

1) Țigani nomazi evacuați între 1 Iunie și 15 August 1942 :

Bărbați	2.352
Femei	2.375
Copii	6.714
Total	11.441

2) Țigani nenomazi (stabili) nemobilizabili și periculoși ordinii publice, evacuați cu trenurile de evacuare între 12-20 Sept. 1942:

Bărbați	3.187
Femei	3.780
Copii	6.209
Total	13.176

Au mai fost evacuați ulterior cu aprobări speciale, fiind infractori eliberați din închisori:

Bărbați	22
Femei	17
Copii	20
Total	69

Total general țigani nomazi și nenomazi24.686

-----ooOoo-----

III. 10

Sumaro 24686 phirutne thaj thanjarde romengo deportime and-i Transnistria ži k-o agor le sempembrako 1942. kadaža lista si ulavdi ande duj kategorije, thaj maj dur ulavdi pe murša, žuvlja thaj0020urde.

(katar Kelso 1999, p.109)

NUMERO LE ROMENGO
DEPORTIME THAJ VIKTIME

O čačutno numero le romengo save sas deportime thaj mule and-I Transnistria inke na žanel pes. And-o 1946, I Rumunikani Komisia vaš o Maripen pinžarda 36000 romen save mule and-e Transnistriake lagerja, ama aver statistike sikavel jekh vi maj baro numero. Ni e rumunikane, ni e Odessaki thaj ni e Nikolaevoski (akana Ukraina) arxiva inke na sas rodine. Palal e akanutne surse, o numero le romengo deportime and-I Transnistria katar juno 1942 ži and-o decembra 1943 resel lokhes opral 25000. And-o 14 mars 1944, kana e rumunikane themutne – madikh i origina – sas te oven dine avri andar Transnistria, o Generalo Sub-inspektorato le Žandarmeriako katar Odessa reportisarda ke ande lengo teritoriumo si 12083 roma. Paše kadale numeroste trubul te ovel thodo o numero le romengo save našleandar I Transnistria angal o maj-opre-lipardo/mentionime dives, pretele 2000. E 6439 roma registruime le žandarmeriatar and-o dujo dopaš le čonesko july 1944, kana astarde te registruin kodolen save boldinile and-i Rumunia, si numaj jekh rig andar e ačhile-živde, jekh baro numero ovindoj xurde.

III. 11

provizije xamaske sas zuraes umblavde le thanutne komunitetendar, ama e thanutne ukrainianja dikhenas le romen sar jekh pharipen. E žudecikane vaj e distriktualo autoritetura butivar resle te spiden zorasa le ukrainikane khetanimaten thaj komunen te den xaben le romen, palal sar sas e dispozicije katar o guvernio le Transnistriako. E romengi situacija sas umblavdi vi le grupurendar vaj sub-grupurendar kaske von sas kotor. Ande varesave thana, e romane khetanipnata resle te dikhen pengetrajostar thaj te ačhon živde pretele palal duj berša deportaciake. Ama and-aver thana numaj jekh tikno numero daštisalo te ačhol živdo. [III. 11]

**E BERŠA PALAL O MARIPEN THAJ
O TRATAMENTO LE ROMANE
DEPORTACIJENGO AND-E KRISA
VAŠ E MARIPNASKE KRIME**

Palal o boldipen le živde romengo andar i Transnistria and-o pašmilaj thaj and-o milaj le beršesko 1944, thaj o parvipen le regimosko and-o august 1944, i “gypsykani problema” na maj arakhla pes opre politikani agenda and-i Rumunia thaj o palem-thodipen le xakajengo (čačipenengo) le romenge gelo lokhes. Vaš o nevo guvernio, e roma resle palem so sas anglal te avel o Antonescu k-o šero le themesko: jekh socialo kategorija dini

rigate, na jekh etnikani minoriteta. Sar thavdipen athar, and-e politike adoptime dikhindoj le romen sas kasave masure sar si o keripen materialo stimulentureng save te thanjaren le phirutne romen thaj o palem-keripen le purane rigengo/limitacijengo kadale grupurengo dikhindoj o mestjaripen (slobodipen) le phiripnasko. Nanaj evidenca savi te sikavel ke e deportime lile reparacije, thaj e problemura le romenge na thode lan and-i agenda le politikane partjurenge.

Vi kaj o trajo le romengo and-i vrama le maripnaski - e deportacije k-i Transnistria thaj e mudaripnata – na sas but vrama ni and-o interesio le guverniosko thaj ni le publikosko, e krisipnata

palal o maripen mamuj e maripnaske krime andine temporar and-i diskucia kadala butja. Ama o trajo le romeng inke sas marginal phandlo le topikasa le interesoski. Kana o anglutno grupo le maripnaske krimilanurjengo sas andino and-o kris and-o 1945, numaj jekh dokumento došaripnasko liparda/mencionisarda e deportacije le romenge (and-o kazo le kolonelosko Isopescu, prefekto and-o žudeco Golta), thaj vi atunči o došaripen dikhelas numaj o liipen le vurdonengo thaj le grastengo le romenge. I aver rig le došaripnaski dikhelas eksklusiv o mudaripen le židovjengo.

Sa kadja sas i situacia kana o Ion Antonescu thaj leske principalo kolaboratorja sas krisarde and-o 1946. Andr-odova so sas andine formal e došaripnata mamuj o Antonescu vaš e deportacije le romenge, o prokurori/prosekutori na ačhilo opr-e detalja. Kadja, and-o krisipen le Antoneskosko, i phari situacia le romengi liparda pes numaj štar var: and-o akuzacije (došaripnata), and-o formalo givnavipen le došengo, thaj and-e deklaracije dine le Antoneskostar thaj le generalostar Vasiliu. E došaripnaske note phenen nakhindoj sigo ke “mie bibaxtale familienge sas lile andar lenge kherorra thaj andar lenge čorore khera thaj deportime perdal o Dniestar, mie muršenge, žuvljenge thaj xurdenge mule bokhatar, šilestar thaj nasvalimatendar”. E došaripnata liparen le 26000 deportime roma, andr-odova so o general Vasiliu pinžarel numaj 24000. And-i deklaracia kaj dia lan k-o

interogatorio, o Ion Antonescu phenel ke e deportacije sas motivime liindoj and-o dikhpen i thami (o zakono) thaj o ordino: e roma, phenel vov, kerde but čoripnata, bilačhimata haj mudaripnata and-o Bukurešti thaj aver diza and-i vrama le ekcepcionalo maripnasko statusoski. Vov andia sa kadava argumento and-o pesko memorandumo andar 15 maj 1945, k-o Norodoski Krisipnaskibar. Sa ande kodi vrama, o sikavipen and-i presa le romane trajosko and-i vrama le maripnaski na sas dosta baro, vi kaj e detalja sas prezentime sistemati le publikoske.

And-e anglutne berša palal o maripen, o trajo le rumuniakane romengo and-o maripen fal pes ke na interesilas nikhas. I korkorutni iniciativa vas o ažutipen kodolengo save sas deportime and-i Transnistria avili k-o anglunipen le beršesko 1945 katar i “Generalo Unia le Romangi andar i Rumunia”. Lako centralo komiteto kerda pinzardo kaj o maj baro res le organizaciako sas “te del moralo thaj materialo ažutipen sare romen, thaj specialo sare romenge deportime and-i Transnistria”. Ama, palal so kadaja organizacia astarda te kerel buti efektiv, and-o 15 augusto 1947, lake aktivitetura na maj dikhel but vrama le rome deportime.

K-o agor, and-o 1948 e roma na sas mukle te resen o statuso etnikane minoritetako (“som-thaneski nacionaliteta”). I rezolucia andar decembra pe problema le etnikane minoritetenge, le Politikane Ofisoski le Centralo Komitetosko le Rumuniakane Butjarnengo

Partjoski – jekh dokumento-klidin pe politike vaš e minoritetura and-e komunistikani era – na kamla e romengo kadava statuso. I situacia ačhili biparuvdi ži k-o peripen le komunistikane regimosko and-o 1989.

**O AVINDIPEN LE
NAKHLIPNASKO:
PINZARIPEN LE ROBIJAKO
THAJ LE SAMUDARIPNASKO
(XOLOKAUSTO) LE ROMENGO**

And-o oktobra 2003, o rumunikano guverno kerda i Maškarthemutni Komisia vaš o Xolokausto and-i Rumunia, šerutnjardo katar o Elye Wiesel thaj ion Iliescu, e Rumuniako prezidento, ažutime eksperizasa katar o Muzeo le Xolokaustosko andar Washington thaj katar o Muzeo Yad Vašem andar Jerusalem. E membrja le Komisiake kerde jekh rosipen/studjo po khetano destino le židovjengo thaj le romengo and- Xolokausto andar i Rumunia, savo sas dino avri and-o novembra 2004. Palal maj but 60e beršengo de kana kerde pes kadala khanile butja, anglutni var and-i istoria jekhe divesuthe themesko te thol pes and-i publiko thaj politiko diskucia i problema le pinzaripnaski le faktosko ke mie romenge sas mudarde and-o Xolokausto. Jekh anglutno phir savo šukar si te ovel kerdo vi avere evroputne themendar thaj, sajekh, jekh šansa vaš e roma te len palapale pengo nakhlipen.

Bibliografia

Achim, Viorel (1998) *Țigani în istoria României*. București: Editura Enciclopedică | **Ioanid, Radu (2000)** *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies Under the Antonescu Regime, 1940-1944*. Chicago: Ivan R. Dee | **Ionescu, Vasile (2000)** *Deportarea rromilor în Transnistria*. București: Aven Amentza | **Kelso, Michelle (1999)** *Gypsy deportations from Romania to Transnistria 1942-44*. In: Kenrick, Donald (ed.) *In the Shadow of the Swastika. The Gypsies during the Second World War - 2*. Hatfield: University of Hertfordshire Press, pp. 95-130